

over niets anders praten dan over interpersoonlijke intriges, waar een derde geen cholela van kan maken. Vragen naar details zal niet in dank worden afgenomen, maar is wel de enige manier om structuur aan te brengen in de chaos. De borderlinepatiënt zal de mensen in de omgeving die door eigen borderlineproblematiek een verstorende invloed op haar hebben achter zich moeten laten voordat in een therapie de aandacht gericht kan worden op de binnenwereld. Bollas' technische aanbevelingen sluiten erg aan bij de Transference-Focused Psychotherapy.

Het laatste hoofdstuk, over de manisch-depressieve persoonlijkheid, gaat over patiënten die op heel jonge leeftijd al hebben gevoeld dat er geen oor was voor hun gedachten en ideeën, in een omgeving die onvoldoende in staat was hen te helpen normale stemmingswisselingen te reguleren. Bollas pleit voor een psychoanalytische blik naast de gangbare, medisch-biologische. Als we veel geduld hebben kunnen we zelfs bij onze manische patiënten een zekere logica ontdekken in hun associaties. Het samen zoeken naar triggers en het historisch reconstrueren van een manische of depressieve reactie zal weerstand oproepen, omdat zowel de manie als de depressie aangewend is als afweer tegen betekenis en inzicht. De analyticus dient toch vasthoudend te zijn en zo verbanden te gaan vinden tussen externe factoren en innerlijke reacties. Een technische aanbeveling is om de manische patiënt na een kwartier stil te zetten en te vragen na te denken over wat hij de afgelopen vijftien minuten heeft gezegd. En zo staat het boek vol met herkenbare en verhelderende observaties, afgewisseld met technische aanbevelingen. Bij het lezen is enige psychoanalytische voorkennis vereist, maar na afloop is inspiratie gegarandeerd.

Literatuur

SCHALKWIJK, F. (2001). Het theater van de hysterie — Boekbespreking van: Christopher

Bollas (2000), 'Hysteria'. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 7(4), 242-243.

De vele werelden van het Zelf

Bespreking van

Jean-Paul Matot (2021). *The disseminated self — Ecosystem perspective and metapsychology*. London: Routledge. ISBN 9780367694029, 80 pp., £ 46,99

JOS DIRKX

Matot, kinderpsychiater en lid van de Belgische vereniging voor psychoanalyse, schreef een essay dat vooral vanuit een Franstalig perspectief kijkt naar de omgeving in brede zin, en beziet hoe die van invloed is op de vorming van het zelf. Hij baseert zich onder andere op het werk van de antropoloog Descola, die de naturalistische ontologie van de westerse *Weltanschauung* ter discussie stelt. De antropologie dient zich te herbezinnen en zich ook rekenschap te geven van de met de mens verbonden levende entiteiten die nu een te perifere rol krijgen toebedeeld. Volgens Matot geldt hetzelfde voor de psychoanalyse. De grenzen van de mens raken vermengd met de externe realiteit tot één onafscheidelijke lichaam-omgevingseenheid. Het zelf raakt op deze manier gedissimineerd, en Matot beschrijft dit verspreide zelf als een configuratie van 'psychische enveloppen', waarbij hij zich beroept op de Franse psychoanalyticus Houzel. Deze definieerde de *enveloppe psychique* als de grens tussen binnen- en buitenwereld, tussen de innerlijke psychische wereld en de psychische wereld van anderen, waarbij de envelop niet statisch, maar dynamisch moet worden opgevat, namelijk als een soort krachtenveld met als belangrijkste taak het psychisch

functioneren te stabiliseren. Volgens Matot, in tegenstelling tot Houzel, zijn er meerdere psychische enveloppen die op verschillende tijdstippen geactiveerd en geïnvesteerd, maar ook gedesinvesteerd en gedeactiveerd kunnen zijn, om zo het gedissemineerde zelf te voeden. In zijn terminologie leidt dit tot een pluraliteit van *psychic envelopes*, die dienstdoen als stabilisator en regulator van het psychische functioneren. Het gedissemineerde zelf treedt dus buiten de oevers van het oorspronkelijke lichaamsgebonden zelf en kan geconceptualiseerd worden als een lichaam-omgevingssysteem dat niet gescheiden kan worden. Belangrijk daarbij is hoe de psychoanalyse zich moet verhouden tot de <externe realiteit>, waarvan de psyche en de psychische realiteit niet afzonderlijk beschouwd kunnen worden. Is de omgeving iets buiten onszelf waarmee we projectieve relaties onderhouden, is het een <ander> object, of is het een onderdeel van onze psyche? Winnicott bewandelde als eerste een tussenweg, omdat hij differentiatieprocessen koppelde aan het vasthouden van een intermediaire ruimte van non-differentiatie die hij transitieel noemde. Matot wil deze heuristische hypothesen van Winnicott uitbreiden door het psychisch functioneren te bezien als zichzelf ontvouwend op uiteenlopende niveaus van organisatie. Deze dynamische niveaus zouden corresponderen met heterogene psychische ruimtes en plurale modaliteiten van betrekkingen tussen het individu en de werelden om hem heen. Hiermee wordt een reïficatie van *true/false*- en *inside/outside*-onderscheid voorkomen. In een kort, onverwacht en heftig politiek intermezzo maakt Matot duidelijk dat juist het terugvinden van de pluraliteit in de grote diversiteit aan culturen en levenswijzen dreigt te bezwijken onder de ideologie van het kapitalisme, dat mensen en hun omgeving vernietigt. Hij noemt dit een *soft genocide* (p. 20). De <werkhypothese> van het gedissemineerde zelf impliceert dat ieder

mens functioneert in en tussen verschillende psychische ruimtes die hij zich meer of minder eigen maakt en die hij meer of minder subjecteert. Deze ruimtes (<spaces>) behoren tot een set van zogenoemde zelf-omgeving-configuraties die hun oorsprong vinden in verschillende differentiaties — altijd partieel en incompleet — van de primitieve baby-omgeving-unit zoals Winnicott die beschreef (p. 31). De binnen/buiten-differentiatie kent in ieder individu een meervoudig karakter, waarbij fluïditeit en mobiliteit behouden blijven. Juist deze fluïditeit kan een determinant zijn van mentale gezondheid van een individu, zeker wanneer tegenslag dreigt. De psychische ruimte van mensen wordt gekenmerkt door ondeelbare aspecten — een imaginaire kant (de eigen innerlijke wereld), een realistische kant (de externe wereld) en een symbolische kant — die met elkaar vervlochten blijven. Matot beperkt zich in dit essay tot een tamelijk abstracte uiteenzetting over het gedissemineerde zelf. Dit boek bevat een pilot, een try-out, van deze theorie die, zoals hij zelf ook toegeeft, een verdere uitwerking behoeft. Wat ik mis bij het concept van het gedissemineerde zelf is de relatie met de *extended mind* zoals die in de 4AE-benadering van cognitie wordt gehanteerd. Onze mind en daarmee ons psychisch functioneren wordt daarbij beschouwd als *affective (A)*, *embodied*, *extended*, *enactive* en *embedded (4E)*, en blijft dus niet beperkt tot het eigen lichaamsgebonden zelf. Matot schrijft compact, en het vereist de nodige voorkennis om zijn ook gedissemineerde stijl te kunnen volgen. Hij heeft de neiging een thema aan te stippen zonder dit verder uit te werken, waarmee we, zoals de Vlamingen zeggen, op onze honger blijven zitten. Hij ziet bijvoorbeeld een duidelijk verband tussen de transitionele processen van Winnicott en Bions *becoming O*, in tegenstelling tot wat Bion hier zelf over schrijft (p. 47). Ook de vernietiging van onze omgeving als

gevolg van klimaatverandering door menselijke invloed verdient meer aandacht. Het ecosysteemperspectief uit de titel en de verbreding van het psychoanalytisch denken teneinde met nieuwe inzichten het actuele klimaatdebat te kunnen voeren, waarvan in het voorwoord gewag wordt gemaakt, blijft vrijwel achterwege. Pas in zijn conclusie op de laatste twee pagina's van het boek noemt Matot voor de eerste keer elementen uit de chaos- en complexiteitstheorie, zich daarbij baserend op het werk van de psycholoog Virole. Wel beschrijft Matot mooi, maar erg kort, hoe we onze natuurlijke omgeving voor vanzelfsprekend hebben genomen, als iets wat er altijd is en niet kan veranderen. In die zin zijn we het stadium van de winnicottiaanse baby, met de ervaring van primaire omnipotentie en onwetendheid van de gelijktijdige absolute afhankelijkheid, niet ontgroeid. De baby wordt dankzij *primary concern* van de moeder in een baby-omgeving-unit opgenomen, waarbij alle wensen worden bevredigd. Geleidelijk verschuift de moeder tijdens de snelle ontwikkeling van haar baby van *primary maternal concern* naar een *good enough mother*. De baby zal in dit proces van groeiende autonomie ook moeten leren met frustraties om te gaan, iets wat volgens Matot verdwenen is in onze hyperkapitalistische cultuur met onstuitbare materiële behoeften en gebrek aan rust en bezinning. Om onze destructiviteit naar onszelf en onze omgeving te transformeren en de (klimaat)realiteit onder ogen te zien, is het noodzakelijk de depressieve positie (Klein) of de *capacity for concern* (Winnicott) te bestendigen, teneinde meer betrokkenheid bij anderen en onze leefomgeving te kunnen tonen. Toch zijn deze vingeroefeningen een ideaal vertrekpunt om anders naar het zelf en de verwevenheid met de omgeving te kijken. Hopelijk komt er op dit essay een vervolg waarin de auteur meer ruimte krijgt zijn theorieën uiteen te zetten.

Woordenboek, pamflet of getuigenis?

Bespreking van

Valerie Sinason (2020). *The truth about trauma and dissociation — Everything you didn't want to know and were afraid to ask*. London: Confer Books. ISBN 971913494087, 154 pp., € 21,04

MYRIAM VAN GAEL

De Britse psychoanalytica en psychotherapeute Valerie Sinason is een gedreven 'klokkenluidster' binnen en buiten de psychoanalytische wereld. Zij neemt de rol op zich om waarheden aan de oppervlakte te brengen over dingen die liefst verdonkeremaand worden omdat ze een status quo of gekoesterde illusies bedreigen. De bringer van dergelijk onwelkom nieuws zal geregeld onder vuur komen te liggen of ongeloofwaardig gemaakt worden. De titel van dit boek houdt een verwijzing in naar hoe de schrijfster hiermee geconfronteerd is geweest, en naar haar strijdvaardige reactie daarop. Als pleitbezorgster voor analytisch werk met mensen met een intellectuele beperking legt zij de neiging bloot voorbij te gaan aan het inherent traumatische van deze zijnstoestand, en ook aan de kwetsbaarheid van deze personen voor bijkomend (onder meer seksueel) trauma. Haar focus ligt op de intense tweerichtingsrelatie tussen trauma en minderbegaafdheid. Daarbij toont ze het belang van een rechtuit spreken en het bij naam noemen van de realiteit van de menselijke wreedheid en het lijden dat hiervan gevolg is. Het was in haar werk met deze populatie dat Sinason werd geconfronteerd met het bestaan van georganiseerd (ook ritueel) misbruik en met de menselijke neiging om deze realiteit te loochenen. Daartoe worden niet zelden de slachtoffers en hun